

В.С. Банцер (Київ)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТВОРЧОСТІ КЕРІВНИКА

У зв'язку з демократичними змінами, що відбулися в суспільстві, зростає міра соціальної свободи для активної, творчої особистості. Це тим більше стосується діяльності керівників та управлінців, від діяльності та рішень яких залежить функціонування організацій та установ, розвиток самого керівника та підлеглих, а також психологічний клімат у колективі.

Професійна діяльність управлінця, з одного боку, визначається чітким алгоритмом, з іншого - вимагає нестандартних підходів та рішень. Тому актуальною для психологічного аналізу є професійна творчість управлінця, можливості її розвитку та оптимізації.

Метою нашого дослідження є теоретичний аналіз стану розробленості проблеми професійної творчості керівника в психологічній літературі.

У психологічній науці донині розроблені як загальні теоретичні засади, так і відповідні технології, які забезпечують розв'язання завдання вивчення управлінської діяльності (О.С.Анісімов, В.І.Барко, О.О.Бодальов, А.А.Деркач, А.С.Гусев, В.Г.Зазикін, Н.В. Кузьміна, А.К.Маркова, І.М.Семенов, Ю.В. Синагін, Є.А.Яблокова та ін.). Проблема професійної діяльності кадрів управління досить активно розроблялася в останні роки у вітчизняній та зарубіжній науці в різних аспектах: у річизні організаційної та управлінської психології, соціальної психології, соціології управління, управлінської акмеології (О.С. Анісімов, А.Л. Журавльов, Л.М.Карамушка, А.І. Кітов, Є.О. Клімов, Н.Л.Коломінський, Р.Л. Кричевський, Є.С. Кузьмін, Є.Г. Молл, Л.Е. Орбан-Лембрик, Б.Д. Паригін, В.Ф. Рубахін, А.А. Русалінова, А.Л.Свенцицький, А.В. Філіппов, Р.Х.Шакуров та ін.). Ці дослідження стосуються переважно діяльності управлінця в державних установах різних сфер.

Проблема професійної творчості як предмет наукового аналізу розглядається в трьох напрямках: загально психологічний підхід у дослідженні творчості (Б.Г.Ананьєв, В.С.Біблер, А.В.Брушлінський, Я.О. Пономарьов, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн, О.К. Тихомиров); взаємозв'язок творчості з такими феноменами як творче ставлення до праці, творче мислення, творчий потенціал, творчі здібності (Е.де Боно, Дж.Р.Гілфорд, З.І.Калмикова, А.Б.Коваленко, І.П.Маноха, А.Маслоу, О.М.Матюшкін, В.О. Моляко) та взаємовплив творчості й професійної діяльності керівника, його професіоналізму та професійної майстерності (С.А.Гільманов, Г.А.Давидова, А.А.Деркач, Л.М.Карамушка, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов, А.Ф.Есаулов).

Професійна творчість керівника привертала

увагу дослідників різних наук: психології, педагогіки, акмеології. Можна виокремити щонайменше три підходи в дослідженні професійної творчості.

1. Загальнопсихологічний підхід до дослідження творчості.

2. Взаємозв'язок творчості з категоріями творчого ставлення до праці, творче мислення, творчий потенціал, творчі здібності, творча орієнтація особистості.

3. Взаємовплив творчості та професійної діяльності керівника, його професіоналізму та професійної майстерності.

Розглядаючи сутність творчості управлінця, численні автори виходять з відношення до передового управлінського досвіду. Одні вбачають основу творчості управлінця в оволодінні передовим управлінським досвідом, інші – у вивченні досвіду колег та вдосконаленні на його базі свого досвіду.

Більшість учених пов'язують творчість управлінця, керівника з постановкою і творчим розв'язанням управлінських задач (А.А.Деркач). При цьому управлінська задача визначається як «евристичне ядро управлінського процесу». Творчість (у діяльності керівника — це «усвідомлена, цілепокладальна, активна діяльність, спрямована на високоєфективне розв'язання управлінських задач» [2, с. 142].

Дослідники виокремлюють численні ознаки управлінської та наукової творчості. Разом з тим існує думка про те, що в основу їх розмежування покладено критерій творчості, або результат, або спосіб перебігу. А.А.Деркач вважає цей підхід неправомірним, оскільки психологічна природа управлінського акту не змінюється від того, чи створюється об'єктивно або суб'єктивно нове. На нашу думку, доцільніше говорити не про відмінності управлінської творчості від наукової, а про його специфіку та рівні [2, с. 142].

Управлінська творчість може мати теоретичний (дослідження певних аспектів діяльності керівника ним самим або під його керівництвом) і прикладною (корекція певних аспектів у діяльності керівника, творче застосування чужого досвіду). Професійна творчість керівника може бути виокремлена як практико-орієнтований рівень управлінської творчості. Специфіка професійної творчості керівника полягає в його професійній діяльності. Він може творчо ставитися до управлінської діяльності, він є професіоналом у своїй професійній галузі та

творчо розвиває її, творить як організатор інших професіоналів та організовує їхню творчу діяльність.

У результаті застосування системного підходу можна визначити творчість як «доцільну, цілеспрямовану теоретичну і практичну діяльність людини, яка відрізняється новизною, оригінальністю, нестандартністю в загально соціальному, груповому та індивідуальному плані. У процесі професійної діяльності реалізація біоенергетичних, інтелектуальних, емоційних, фізичних сил людини приводить до суспільно значущого результату» [4, с. 58]. Такий зміст поняття «творчість» можна використати як вихідне при визначенні сутності професійної творчості. Важливо, що в ньому фіксується головна сутнісна ознака – доцільна діяльність людини, яка відзначається новизною в змісті діяльності і в її результатах.

Характеристиками нового продукту є те, що він новий за задумом, самостійно виробляється особистістю творця, є оригінальним. Тому під професійною творчістю керівника слід розуміти таку усвідомлену, цілеспрямовану, активну діяльність, спрямовану на пошук нового за задумом, самостійного та оригінального способу управління діяльністю підлеглих з метою високоефективного розв'язання управлінських задач у певній професійній сфері.

Професійна творчість керівника - це творча діяльність, оскільки саме професійна творчість спрямована на розв'язання задач, для яких характерна відсутність у предметній сфері або лише в суб'єкта управління не тільки способу розв'язання, але й предметно-специфічних знань, необхідних для його розробки. Для наступної розробки способу розв'язання управлінських і професійних задач у ході професійної творчості керівник усвідомлює нові для нього знання як орієнтувальну основу. З самого початку керівник знаходиться в стані невизначеності щодо певної можливості розробки нових знань для розв'язання задач; невизначеність зумовлена відсутністю яких-небудь інших знань, які детермінують цю розробку.

Пошук сутності професійної творчості в процесі практичної діяльності може бути здійснений шляхом одержання системних наукових знань про окремі сторони реального процесу практичної творчості та їх синтезу. З цією метою слід вивчити такі сторони професійної творчості: співвідношення практичної творчості, професійної діяльності, професійної майстерності та компетентності; об'єкт і суб'єкт творчої практичної діяльності; джерело творчості ж практичній діяльності; творчі системні задачі в практичній діяльності; відмінність творчої практичної діяльності від нетворчої; критерії практичної творчості; співвідношення теоретичної і практичної творчості. Поняття «професійна

творчість» і «творчість у практичній діяльності» є ідентичними [4]. Зокрема, педагогічна творчість є педагогічною діяльністю, але діяльністю специфічною, спрямованою на розв'язання творчих задач. Практика свідчить про те, що не всі суб'єкти професійної діяльності творчо розв'язують проблемні задачі. На думку В.А.Михайловського, нетворча педагогічна діяльність характеризується як діяльність, що здійснюється традиційними формами, шляхами і методами без спроби їх удосконалення або виявлення їх оптимального поєднання. Це праця за виробленими стереотипами, шаблонами. До змісту і методики не вноситься нічого нового, до нових умов лише пристосовується нова методика (Ф.І. Мордвінов).

Теоретичний аналіз проблеми професійної творчості дає змогу зробити висновок про те, що професійна творчість визначається як «така спеціальна діяльність, яка характеризується професійною спрямованістю на пошук нових, нестандартних раціональних рішень, новим розв'язанням творчих проблемних задач у професійній діяльності і втіленням їх у практику» [4, с. 54].

Наведене вище визначення професійної творчості керівника не суперечить розумінню професійної творчості А.К.Марковою як «знаходження нових нестандартних способів розв'язання професійних задач, аналізу професійних ситуацій, прийняття професійних рішень» [5].

Професійна творчість спирається на професійну майстерність, досвід фахівця, але буває, що фахівець переходить на рівень професійної творчості раніше, ніж він оволодіває майстерністю, знаходячи і пропонуючи нові професійні рішення [5].

Визначаючи професійну майстерність так само, як і творчість, як такого, що не має самостійного буття поза професійною діяльністю, Н.І.Калаков відзначає зв'язок професійної майстерності та творчості.

Структура професійної творчості керівника містить три складові.

1. Аналіз власної діяльності і свого особистісно-професійного розвитку, який включає:

- особистісну рефлексію (І.М. Семенов), що включає рефлексивну саморегуляцію;
- управлінську рефлексію (А.А. Деркач, С.Ю. Степанов);
- професійну самосвідомість (О.В.Москаленко);
- аутопсихологічну компетентність (Л.А. Степанова);
- творчі здібності.

2. Аналіз особистісно-професійного розвитку підлеглих, який включає:

- міжособистісну рефлексію;
- професійне спілкування;

- позицію керівника (Г.А. Давидова);
- творчий потенціал (В.Н. Марков);
- знання та досвід взаємодії з підлеглими.

3. Аналіз спільної діяльності з підлеглими, якою він керує як управлінець і професіонал, що включає:

- інтелектуальну рефлексію (І.М. Семенов);
- професійне мислення (В.П. Андронов);
- професійні знання і досвід як керівника, так і професіонала в певній сфері діяльності;
- творче ставлення до праці;
- акмеологічну культуру (О.В. Селезньова).

Ця структура аналізу професійної творчості досить умовна, має чіткі межі і співвідносяться таким чином лише в дослідницькому плані. Це дозволяє нам структурувати професійну творчість.

Залежно від різноманітності результатів професійна творчість може виявлятися на різних рівнях..

Будь-яка діяльність має свої результати. Результатом творчої діяльності є новий і оригінальний продукт. А.М.Маркова вважає, що результатами професійної творчості є «нове розуміння предмета праці (нові ідеї, закони, концепції, принципи, парадигми), новий підхід до способів професійних дій з предметом праці (нові моделі, технології, правила), орієнтування на одержання принципово нових результатів, охоплення нових груп споживачів свого продукту тощо» [5, с. 95].

Однією з характерних рис професійної творчості керівника є спрямованість, націленість, зосередженість суб'єкта професійної діяльності на системний пошук творчих спеціальних задач та їх розв'язання.

На підставі аналізу професійної творчості можна виокремити його сутнісні ознаки:

- об'єктивна зумовленість творчого процесу;
- єдність мотиваційних, емоційно-вольових, інтелектуальних, фізичних, біоенергетичних та практичних компонентів у творчій професійній діяльності;
- зумовленість проблемною ситуацією професійної творчості;
- використання нестандартних, оригінальних, оптимальних, раціональних прийомів, засобів та їх поєднання;
- спрямованість, націленість, зосередженість суб'єкта професійної діяльності на пошук нового способу, прийому розв'язання творчих спеціальних задач, що виникають, та їх реалізацію в професійній діяльності [3].

Системотвірною ознакою професійної творчості є пошук нового, нестандартного, раціонального, оптимального розв'язання тих чи інших задач

спеціальної діяльності. Головною, сутнісною ознакою професійної творчості керівника є спрямованість, націленість, організованість, здатність на пошук творчих спеціальних задач, принципів, способів, прийомів, засобів їх розв'язання та втілення в процес управлінської діяльності.

Таким чином, професійна творчість керівника – це об'єктивно зумовлений процес інтелектуальної, емоційно-вольової, теоретичної і практичної діяльності суб'єктів управління, який характеризується спрямованістю, націленістю, організованістю, здатністю до пошуку нового, нестандартного, оригінального, раціонального, оптимального розв'язання спеціальних задач і практичної реалізації.

Важливим питанням вивчення проблеми професійної творчості керівника є пошук її критеріїв.

Критерій визначається як засіб для судження, ознака, на підставі якої здійснюється оцінка, визначення або класифікація чого-небудь. Критерій виражає сутність зміни в розвитку об'єкта і є знанням межі, повноти прояву його сутності в конкретних виявах. Критерій є об'єктивним показником, оскільки він постає як виявлена сутність. Якщо говорити про співвідношення понять «критерій» та «показник», то перше є загальнішим, вищим за рівнем, ніж друге (А.А. Деркач, В.Г. Зазикін). Показник же виступає як оцінка стану чи рівень розвитку досліджуваної реальності за виокремленим критерієм (А.М. Ситников).

Показниками професійної творчості керівника можуть бути характеристики якості професійного навчання, що задовольняють запит і систему вимог суспільства; характеристики особистої та професійної успішності людини; характеристики ефективних (технологічних) способів здійснення професійної діяльності.

А.А. Деркач та В.Г. Зазикін визначають зміст акмеологічних критеріїв та показників через професіоналізм та продуктивність діяльність фахівців. Акмеологічні критерії насамперед характеризують міру володіння засобами розв'язання професійних задач, продуктивністю діяльністю, а акмеологічні показники – це, перш за все, характеристики суб'єкта професійної діяльності [2].

Використовуючи системно-структурний аналіз особистості як суб'єкта життєдіяльності, пошук критеріїв повинен включати характеристики людини як суб'єкта вітальних контактів зі світом, предметною діяльністю, спілкування та самосвідомості. Тому наш пошук критеріїв, показників та рівнів професійної творчості керівників орієнтований на конкретизацію таких характеристик з урахуванням специфіки управлінської діяльності

Спеціальні критерії та показники професійної самосвідомості розробила О.В.Москаленко. Серед

критеріїв професійної самосвідомості вона виявила загальні, особливі та одиничні. Загальні критерії професійної самосвідомості не залежать від специфіки професійної діяльності особистості, оскільки пов'язані з фундаментальними проявами професіоналізму, і включають професійно значущі інтегральні характеристики, які мають внутрішню ієрархію: загально культурологічні, акмеологічні, професійно-діяльнісні. Особливі критерії і показники професійної самосвідомості пов'язані безпосередньо зі специфікою професійної діяльності особистості. Одиничні критерії і показники професійної самосвідомості пов'язані з особливостями стилю і способів діяльності особистості і визначаються професійною суб'єктністю, інтегральною індивідуальністю, поінформованістю, знаннями, досвідом, культурою професіонала, а також пов'язані з психодинамікою працівника, психологічними труднощами, навантаженням у досліджуваній професійній сфері [6].

А.В.Буран виокремив критерії професійного самоствердження кадрів управління: критерії професійної мотивації, управлінських знань та використання в розв'язанні управлінських задач, управлінських умінь та застосування їх у діяльності управління, професійного спілкування та етико-ціннісний критерій [1, с. 12].

Здійснений теоретичний аналіз дозволив нам виокремити критерії професійної творчості керівника:

- критерій професійної самосвідомості;

ЛІТЕРАТУРА

1. Буран А.В. Оптимизация профессионального самоутверждения кадров управления: Автореф. дис. ...канд.психол.н. – М., 2004. – 24 с.

2. Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека. Кн. 1-5. Акмеологические основы управленческой деятельности. Кн. 2. – М., 2000. – 536 с.

3. Зазыкин В.Г., Чернышев А.П. Менеджер: психологические секреты профессии. – М.: Б.н., 1993. – 165 с.

- критерій знань та досвіду взаємодії з підлеглими, що включає досвід розв'язання творчих проблем в управлінні;

- критерій професійного спілкування;
- критерій професійного мислення;
- критерій реалізації творчого потенціалу особистості керівника і побудови відносин у соціумі.

Таким чином, здійснений теоретичний аналіз дає змогу зробити наступні висновки. Творчість нерозривно пов'язана з мисленням особистості і є процесом створення нових за задумом культурних, матеріальних цінностей, розглядається як творча діяльність, що породжує якісно нове, неповторне, оригінальне та суспільно унікальне. Творче мислення має певні психологічні якості, формується і розвивається в будь-якому віці за рахунок творчого потенціалу та здібностей людини і пов'язане з креативністю, яка виявляється насамперед у творчій орієнтації особистості і ставленні її до праці. Управлінська творчість є процесом творчого розв'язання управлінських задач, що характеризується наявністю як продуктивних, так і репродуктивних елементів; причому вони співвідносяться між собою діалектично динамічно і можуть переходити один в одного.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним пошуком сутнісних рис професійної творчості керівника, які лежать в основі ефективної управлінської діяльності.

4. Калаков Н.И. Общенаучная концепция развития военно-акмеологического творчества. – Москва-Ульяновск, 2001. – 273 с.

5. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 308 с.

6. Москаленко О.В. Развитие профессионального самосознания руководителей образовательных учреждений. Автореф. дисс. ... д-ра психол.н. – М., РАГС, 2000. – 40 с.

Подано до редакції 04.06.08

РЕЗЮМЕ

Подано аналіз проблеми професійної творчості керівника в психологічній літературі. Розглянуто

головні підходи до визначення сутності, критеріїв та показників професійної творчості керівника.

РЕЗЮМЕ

Представлен анализ проблемы профессионального творчества руководителя в психологической литературе. Рассмотрены главные

подходы к определению сущности, критериев и показателей профессионального творчества руководителя.